

ЭКОНОМИКА, МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 332.1+575.2 (045/046)

DOI: 10.35803/1694-5298.2019.2.322-326

Н.Ч. Мейманкулова, КГУСТА им. Н.Исанова, Кыргызская Республика,
e-mail: n.meymankulova@mail.ru
N.Ch.Meymankulova, KSUCTA n.a.N.Isanov, Kyrgyz Republic.

Н.К. Токтогазиева, КГУСТА им. Н.Исанова, Кыргызская Республика,
e-mail: nura737373@mail.ru
N.K.Toktogazieva, KSUCTA n.a.N.Isanov, Kyrgyz Republic.

А.Ж. Камчыбекова, КГУСТА им. Н.Исанова, Кыргызская Республика,
e-mail: Aimeerim2404@gmail.com
A.J.Kamchybekova, KSUCTA n.a.N.Isanov, Kyrgyz Republic.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН РЕГИОНДОРУНУН МАКРОЭКОНОМИКАЛЫК КӨРСӨТКҮЧТӨРҮН ТАЛДОО

АНАЛИЗ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕГИОНОВ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ANALYSIS OF MACROECONOMIC INDICATORS OF REGIONS OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Макалада региондорду өнүктүрүүнүн негизги принциптери жана региондордогу макроэкономикалык көрсөткүчтөр талданган.

Өзөк сөздөр: регион, региондук саясат, инфраструктура, эффективдүүлүк миграция, интеграция, инвестиция.

В статье рассмотрены основные принципы развития регионов и проведен анализ макроэкономических показателей регионов.

Ключевые слова: регион, региональная политика, инфраструктура, эффективность, миграция, интеграция.

The article discusses the basic principles of regional development and analyzes the macroeconomic indicators of the regions.

Key words: region, regional policy, infrastructure, efficiency, migration, integration.

Бардыгыбызга маалым болгондой, ар бир мамлекет аймактардан турат. Ар бир аймактын климаттык шартына, өндүрүштүк-ресурстук базасына жараша өндүрүштүк инфраструктурасы, социалдык-экономикалык абалы жана калкынын жашоо шарттары калыптанат. Эч качан улуттук экономика бир калыпта, бир денгээлде өсүп-өнүкпөйт. Аймактардагы социалдык-экономикалык абалдын өнүгүү денгээлинин дифференциялашуусу ар бир мамлекеттеги болуп жаткан жөнөкөй эле көрүнүш. Ошондуктан аймактардагы социалдык-экономикалык айырмачылыктарды жоюу мамлекеттин эн негизги маселеси болуп саналат.

Ар бир мамлекеттин стратегиялык өнүгүү саясатынын эн негизги бөлүгү болуп аймактарды өнүктүрүү саясаты эсептелинет. Региондук саясат өлкөнүн аймактарындагы экономикалык, социалдык, финансылык жана башка чөйрөлөрүн өнүктүрүүгө багытталышы

керек. Тактап айтканда, региондук саясат бул жергиликтүү бийлик жүргүзгөн саясат эмес, аймактардын өнүгүүсүн камсыз кылуучу мамлекеттик саясат.

Эффективдүү региондук саясат төмөнкү принциптердин негизинде жүргүзүлүшү керек:

- бийликтин бардык органдары тарабынан мамлекеттик региондук саясаттын ирээти менен жүргүзүлүшү;

- борбордук башкаруу органдарынын чечиминде аймактардын кызыкчылыктары жана өзгөчөлүктөрү эске алынуусу керек;

- калктын жеке көйгөйлөрүн чечүүдө аймактардын өз алдынчалыгын жогорулатуу, б.а. эффективдүү өзүн-өзү башкарууну түзүү.

өлкөнүн стратегиялык өнүгүү программасында аймактарды социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү пункту акыркы орунда турат. өлкөбүздө болуп жаткан терс көрүнүштөр аймактарды өнүктүрүүгө жана экономикалык стабилдүүлүккө багытталган региондук саясаттын алсыздыгын же болбосо иштебей жаткандыгын далилдейт.

Мамлекеттик саясатты ийгиликтүү иш жүзүнө ашырууда кайсы гана тармакта болбосун региондук факторлор эске алынат. Демек, «региондук саясат» жергиликтүү бийлик жүргүзгөн жана жогорку башкаруучулуктун көзөмөлүндө болгон саясат эмес, жергиликтүү калктын кызыкчылыгын көздөгөн, аймактарды өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик саясат. Бирок региондук денгээлдеги мамлекеттик саясаттын кандайдыр бир бөлүгүн жергиликтүү саясат десек дагы туура болот. Себеби бул саясат, жогоруда айтып кеткендей, жергиликтүү калктын кызыкчылыгын эске алуу менен түзүлгөн. Мамлекеттик региондук саясат менен аймактардын жергиликтүү саясаты бири-бирин толуктап туруусу керек.

Мамлекеттин региондук саясаты-аймактарда иш-аракеттерди жүргүзүү шарттарын жана анын жыйынтыктарын тендештирүүгө, аймактагы ресурстарды колдонуунун эффективдүүлүгүн жана мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатууга, аймактардагы иш-аракеттердин эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн шарттарды түзүүгө багытталган мамлекеттин максаттуу иштери. Региондук саясат мамлекеттик саясат сыяктуу эле өзүнө экономикалык, социалдык, илимий-техникалык, экологиялык, демографиялык, гуманитардык жана улуттук бөлүктөрдү камтыйт.

Мамлекеттик региондук саясаттын жалпы принциптеринин негизинде региондук экономикалык саясат түзүлөт. Аймактарды башкарууда экономикалык саясат маанилүү ролду ойнойт. Керектүү көлөмдөгү каржы, насыя жана материалдык ресурстардын жардамы менен гана аймактардагы социалдык, экологиялык, илимий-техникалык, демографиялык жана башка көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүн. Региондук экономикалык саясат төмөнкүлөрдү камтыйт:

- бюджеттик жана салык саясаты;
- аймактарда пландаштыруу, алдын ала божомолдоо;
- максаттуу программаларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;
- аймактардагы жаратылыш ресурстарын колдонуу жана жайгаштыруу;
- өндүрүш күчтөрүн жайгаштыруу;
- өндүрүш түзүмүн башкаруу;
- региондук комплекстерин өнүктүрүү саясаты;
- көзөмөлдөө-аналитикалык иш-аракеттер;
- маалыматтык камсыздоо.

Мамлекеттин региондук социалдык саясатынын эн негизги максаты жогоруда айтылган иш-чаралардын жардамы менен калктын суроо-талаптарын канааттандырып, жашоо денгээлин жогорулатуу.

Кыргыз Республикасы көз карандысыздык алгандан бери, өзүн-өзү башкаруу жана региондорду күчтөндүрүү багытында жүргүзгөн саясатка карабай, өлкөдө болгон ресурстардын, финансылык жана эмгек ресурстарын, өлкөнүн борборуна топтолууга алып келди.

Калктын ички миграциясы өлкөнүн туруктуу экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнө коркунуч туудурат. Себеби айыл жериндеги адистердин шаарга кетүүсү, эмгек рыногунун дисбалансына алып келет жана калктын борборго же болбосо чон шаарларга топтолушу, шаар жеринде калктын көбөйүшү менен шаардын инфраструктурасын бузууга алып келээри бардыгыбызга маалым.

Калктын жарымынан көбү өлкөнүн түштүгүндө жашайт, бирок ошого карабастан ички дүң продукциянын 30 % ын гана камсыз кылышат. өлкөнүн түштүгү экономикалык жактан артта калып келет.

Өлкөнүн түндүгүндө ички дүң продукциянын 60% өндүрүлөт. өнөр жай өндүрүшү негизинен Бишкек, Чүй, Жалал-Абад, Ысык-Көл аймактарында жайгашкан. Ошондуктан өлкөнүн ар кайсы аймактарынан, өзгөчө түштүк аймагынан Чуй дубанына жана Бишкек шаарына келип иштеп үй-бүлөсүн камсыз кылып жаткан адамдар арбын.

Региондордун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн жыйынтыгы боюнча 2016-жылы өлкөнүн өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү 2015-жылга салыштырмалуу жалпы жонунан 4,3%га жогорулаган. Бул өсүш аймактардагы чарба жүргүзүүчү субъектилердин жардамы менен камсыз болгон. Аймактар боюнча карап кетсек төмөнкүдөй Баткен (93,6%) жана Талас (99,9%) аймагын эсепке албаганда, Чүй областы (105,4%), Ысык-Көл (106,1%), Жалал-Абад (102,0%), Нарын (113,2%), Ош (100,1%), Ош шаары (113,7%), Бишкек шаары (109,5%) .

Таблица 1 - Кыргыз Республикасынын облустарынын улуттук дүн продукциядагы (УДП) үлүшү (% менен)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кыргыз Республикасы	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Баткен облусу	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4
Жалал-Абад облусу	12	11	12	12	12	11	12	11	11	11	11
Ысык-Көл облусу	11	11	11	14	16	15	12	14	13	12	13
Нарын облусу	5	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3
Ош облусу	11	10	10	9	9	10	9	8	8	7	7
Талас облусу	5	4	5	3	3	2	3	3	3	3	3
Чүй облусу	17	17	15	16	14	15	14	14	15	17	16
Бишкек ш.	33	36	36	37	36	36	39	39	38	37	38
Ош ш.	4	3	3	3	3	3	5	5	5	5	5

Республикабыздагы бардык аймактарды регионалдык дүн продукциядагы (ДРП) үлүшүнө карай төрт топко бөлсөк болот:

- Бишкек шаары (36-39%);
- Чуй облусу (14-17%);
- Жалал-Абад, Ысык-Көл, Ош облустары (7-15%);
- Баткен, Нарын, Талас облустары жана Ош шаары (3-5%).

Таблицада корүнүп тургандай он жыл аралыгыда региондордун өнүгүүсүндө эч кандай озгорүү жок. Ички дүн продукциянын өсүшү, негизинен Чүй, Жалал-Абад, Ысык-Көл, Ош облусунун жана Бишкек шаарынын салымдарынын эсебинен болот. Бул облустардын суммалык салымы 70% чукулун түзөт, бул аталган региондордогу ишкердиктин активдүүлүгүн жана республиканын башка облустарына салыштырмалуу калктын жогорку кирешелерине байланыштуу болгон.

Таблица 2 - Ишканалар менен уюмдардын финансылык калдыгы чыгарылган жыйынтыгы (пайдадан чыгым кемитилет) (иш жүзүндөгү азыркы баа менен; миллион сом)

	2013	2014	2015	2016	2017
Баткен облусу	460,2	729,1	290,5	531,9	626,6
Жалал-Абад облусу	-851,5	-3514,3	-8805,3	3069,0	902,4
Ысык-Көл облусу	9260,3	6933,8	8471,6	15723,9	15615,3
Нарын облусу	126,9	-164,9	-378,4	1322,6	190,5
Ош облусу	537,6	643,7	598,5	403,6	235,8
Талас облусу	-724,9	-1388,3	-3442,9	739,4	-209,5
Чуй облусу	1561,9	-3822,5	-12144,0	1927,9	1055,3
Бишкек ш.	21226,7	11462,2	3531,2	18998,5	21163,8
Ош ш.	641,9	571,6	-217,3	594,6	883,2
Облустарга кирбеген ишканалар	5351,1	3879,5	-3744,3	9917,3	9008,8

Баардык региондордун ичинен ишканалар менен уюмдардын финансылык калдыгынын эн жогорку көрсөткүчү Бишкек шаарында, ал эми эң төмөнкү көрсөткүч Талас жана Нарын облустарында.

Бул көрсөткүчтөр айтып тургандай региондук өнүгүүдө көптөгөн көйгөйлөр бар. Өнүгүүсү боюнча артта калган аймактарда 2019-жылы жергиликтүү бюджеттердин киреше салыгынын коэффициенттерин кайрадан бөлүштүрүү механизмдин негизинде 50/50дон 70/30 бөлүштүрүлүшү кошумча 2,1 млрд.сом киреше бериши өсүшкө түрткү берүүсү зарыл.

Өлкөбүздөгү «Санариптик Кыргызстан 2019-2023» концепциясынын алкагында мамлекеттик жана жергиликтүү башкаруу мекемелеринин алдындагы негизги маселелер региондук өнүгүүдөгү тенсиздикти жоюп, бир максатта текши өнүгүүгө алып келет десек болот. «Санариптик Кыргызстан 2019-2023» концепциясынын аймактарды өнүктүрүү боюнча негизги маселелери:

- Кыргызстандын ар бир айылы таза суу менен камсыз болот;
- Кыргызстандын ар бир айылында интернет жеткиликтүү болот;
- Кыргызстандын ар бир айылында спорттук зал курулат;
- Кыргызстандын аймактарында кайрадан иштетип чыгаруу боюнча өндүрүштөр ишке киргизилет, жана башкалар.

Өлкөнү социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүдө мамлекеттик саясатта тармактык жана долбоордук мамиле үстөмдүк кылат. Аймактарды өнүктүрүүдөгү салттуу мамиле, реалдуу финансылык мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугуна байланыштуу, ийгиликтүү жыйынтыктарды алып келбегендигин тармактык жана региондук өнүгүү стратегиясын талдоо көрсөтү.

Мамлекеттик экономиканы жөнгө салуу механизми болгон, бюджеттер арасындагы ресурстарды кайрадан бөлүштүрүү механизми, аймактарды өнүктүрүүгө эч кандай шарт түзө алган жок. Азыркы учурдагы административдик-региондук түзүм өлкөдө жана коомдо калыптанып жаткан жаны мамилелерге толугу менен туура келбейт. Жергиликтүү бийликтин өзүн-өзү каржылоо жана башкаруу саясаты жогорку бийликтин аймактардагы көйгөйлөрдөн алыстоого жана аны унуткарууга алып келди.

Региондук өнүгүү мамлекеттик бийлик, жергиликтүү коомчулук, ишкердүүлүк жана жарандык коом менен биргеликте максатка жетүүнү талап кылат. Бирок, тилеке каршы жогорку коомчулуктардын ортосунда өз ара кызматташуу болгон жок.

Мамлекет артта калган аймактарга колдоо көрсөтүп, аймактардын өнүгүүсүн тендештирүү үчүн бул аймактарга ресурстарды бөлүштүрүп, мамлекеттик колдоо көрсөтүп келет, ошондуктан аймактардын өз алдынча өнүгүүгө болгон кызыкчылыгы азайган.

Экономиканы өнүктүрүүнүн эн негизги шарты жагымдуу инвестициялык климатты түзүү менен аймактарга финансылык ресурстарды тартуу жана инвестициялык

активдүүлүктү жогорулатуу. Чет өлкөлүк түздөн-түз инвестицияларды активдештирүү, өндүрүшкө жаны технологияларды ишке киргизүү, өндүрүштүн сапатын жана өндүрүмдүүлүгүн жогорулатып, экспортко же болбосо чет өлкөдөгү жаны базарларга чыгууга жардам берет.

Бирок региондордогу инвестициялык климат жагымсыз бойдон калып келет. Чет өлкөлүк түздөн-түз инвестициялардын көлөмүнүн аздыгы экономикалык өнүгүүнүн начардыгы жана өлкөдөгү өндүрүштүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн төмөндүгү менен түшүндүрүлөт. Жергиликтүү бийлик органдары жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары менен биргеликте жергиликтүү экономиканы өнүктүрүүгө жана экологияга тийиштүү чечимдерди камсыз кыла албайт. Инвесторлор менен жергиликтүү коомчулуктун ортосунда узак мөөнөттүк, эки тарапка тен пайдалуу, өз ара мамилелерди камтыган оптималдуу модель түзүлгөн эмес.

Региондорду өнүктүрүүнүн негизги булактары бюджеттик каражаттар жана аймактарга тартылган жеке инвестициялар. Бюджеттер аралык мамилелер системасы кайрадан каралып, аны өнүктүрүүгө басым жасалышы керек. Региондорду өнүктүрүүдө атайын максаттуу фонддор түзүлүшү абзел.

Азыркы убакта инвесторлор тарабынан жергиликтүү фондко акча каражаттарын которуу булактары каралган. Кандай гана инвестициялык долбоорлор болбосун, инвестициялык эффекти күчтөндүрүү үчүн мамлекеттик инвестиция программасынын алкагында, региондук өнүгүү программаларын эске алуу менен жүргүзүлүшү керек.

Региондорду өнүктүрүү үчүн ресурстарды тартуунун дагы бир куралы түздөн-түз инвестициялар. Приоритеттүү аймактар үчүн инвесторлорго өзгөчө фискалдык жана инвестициялык режимди камсыз кылуу менен гана тартууга болот. Ошондой эле мамлекеттик жеке ишкердүүлүк механизмдерин кенири колдонуу керек.

Каржылоону стимулдаштыруу үчүн субсидия, женилдетилген насыялар түрүндө, ошондой эле Кыргыз-Россия өнүгүү фондунун алкагында иш-чаралар жүргүзүлүшү абзел. Региондорго инвесторлорду тартуу үчүн электроэнергияга өзгөчө тарифтерди коюу керектигин дагы эске алуу керек.

Жеке бизнеске мамлекеттик кийлигишүүлөрдү азайтып, чет өлкөлүк жана ички инвесторлорду жалпы эрежелерди сактоо түзөтүүлөрү менен камсыз кылуу керек.

Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн негизги багыты инвесторлор үчүн жагымсыз, чек ара тилкесиндеги аймактарды каржылоо жана өнүктүрүү болуп эсептелет.

Жогорудагы иш-чараларды ишке ашыруу менен аймактарды өнүктүрүп, региондор аралык экономикалык-социалдык айырмачылыкты жоюуга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Адабияттар тизмеси

1. Концепция региональной политики Кыргызской Республики на период 2018-2022 годов [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/99907?cl=ru-ru>

2. Кожогулова А.Ж. Региональные социально-экономические различия, пути их выявления [Электронный ресурс]: автореф. Дисс.... канд. Экон.наук.: 2008 / Режим доступа: [oel.bik.org.kg > download](http://oel.bik.org.kg/download)

3. Кожогулова А.Ж. Региональные распределительные центры как точки экономического роста регионов Кыргызской Республики [Текст] / А.Ж. Кожогулова, Н.С. Алджембаева, Бакытбек у. И. // Вестник КГУСТА – 2017. - 3(57) - с.232-237.

4. Кожогулова А.Ж. Основные подходы к пространственной неоднородности регионального развития [Текст] / А.Ж.Кожогулова // Вестник КГУСТА. – 2008. - №4 (14) - с.48-53.